

ТЕМА-РЕМАТИЧНА ПРОГРЕСІЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ОКАЗИОНАЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

У статті обґрунтовано взаємозв'язок між темо-рематичною прогресією та okazіональним словотворенням у коментарях німецької преси. Проаналізовано роль okazіоналізмів як темо- і ремоорганізаторів тексту.

Ключові слова: *оказіоналізм, текст, темо-рематична прогресія.*

Категорії актуального членування — тема і рема, дане і нове — одні з головних організаторів комунікативної цілісності тексту, яка досягається через континуум, послідовність у зображенні фактів завдяки розгортанню висловлювання від відомого до нового. Розподіл теми і реми в реченні чи надфразовій єдності, їхня логіко-функціональна і комунікативна сутність значною мірою визначає і пояснює не лише синтаксичні закономірності, але й певні словотвірні явища.

Традиційно тематичним ядром речення, вихідним пунктом повідомлення є підмет, на характеристику якого спрямовується рема. Низький ступінь інформативної наповненості теми робить її важливим засобом організації тексту [1: 74], позаяк введення нової інформації відбувається на основі уже згаданої, що входить до пресупозиції мовців. Рема формує предикацію і розпізнається за «логічним наголосом, кінцевою позицією в реченні (...), а також через контекст, шляхом вичитування зі складу речення тематичних елементів, спроектованих змістом попереднього речення або ситуацією» [2: 410]. Тематизація реми є звичним і обов'язковим процесом текстотворення, що забезпечує послідовне розгортання інформації, реалізацію комунікативної прогресії тексту. Поняття актуального членування трактується нами як «присотсування граматичної структури речення до комунікативного завдання в результаті його включення в певну мовленнєву ситуацію» [3: 30].

Проаналізувавши процес формування понад 800 okazіональних іменників у німецькій пресі, було встановлено безпосередній зв'язок між генезою okazіоналізмів та актуальним членуванням тексту. У дослідженні застосовано теорію Ш. Шабуришвілі [4], згідно з якою закономірності словотворення у тексті можна розкрити на основі таких чинників як тема-рематична прогресія, логічний наголос та інформаційна напруга.

Злиття дієслівного словосполучення або речення у okazіональний композит чи дери-ват може бути викликано необхідністю переведення групи присудка в тему наступного речення. Оскільки найкраще функцію теми може виконати іменник, тобто суб'єкт речення, який виступає тим предметом думки, «про який виноситься судження» [2: 497], «по відношенню до якого визначається і виділяється предикат» [5], тому і відбувається субстантивізація реми попереднього речення [4: 28]. Отримавши функцію підмета, okazіоналізм сконцентровує на собі все тематичне навантаження речення.

Розглянемо перехід реми в тему на прикладі оказіонального конверсива.

Er (Joachim Gauck) entfesselt in seinen Reden die Demokratie als etwas, was alle betrifft. Vielleicht ist er darin noch am ehesten als protestantischer Pfarrer erkennbar, dass er nicht wie ein säkularer Priester das Heil repräsentiert, sondern die Gemeinde zum Handeln und Selberdenken bewegt.« Angst vor einem leicht pastoralen Ton in der Politik habe sie nicht, sagt Bahr. »Ein Korrektiv zum Technokratendeutsch ist eine gute Predigt allemal. Pastoral ist nicht Besserwisserei, sondern Ermutigung zur Mündigkeit, die für Überzeugungen etwas riskiert, dem Pastor auch mal kräftig widerspricht und anders mit dem Scheitern umgehen kann.« ...Für den Bürgerrechtler Tom Sello gehört zum **Scheiternlernen** auch der kritische Umgang eines Bundespräsidenten mit der eigenen Lebensleistung. Das jedenfalls wünscht er sich von Joachim Gauck. »Er könnte zum Beispiel in der Rückschau die Fehler der Bundesbehörde für die Stasi-Unterlagen während seiner Amtszeit einräumen. Die Zeit 23.2.2012 Nr. 09

У даному фрагменті тексту яскравим рематичним елементом є *anders mit dem Scheitern umgehen kann*. Традиційно рематичні елементи нейтралізують інформаційну напругу речення і виділяються логічним наголосом [4: 30]. Автор узагальнює зміст цієї дієслівної фрази, ввівши у наступному реченні іменник *Scheiternlernen*, який виступає уже ядром теми. «Саме іменник-підмет або додаток здатні оптимально виконати функцію теми або ядра реми, що великою мірою є передумовою трансформації: дієслівна основа → іменник» [4: 34].

У контактній позиції антецеденти і анафорично вжиті оказіоналізми реалізують лінійну тематичну прогресію, сутність якої полягає у поступовому розгортанні тема-рематичного ланцюжка, де темою постпозитивної частини є рема препозитивної: T1 → R1//T2 (R1) → R2. Таку тематичну прогресію ілюструють нижче наведені приклади.

Wir arbeiten zu jeder Tageszeit und sind immer verfügbar, und in unserer Freizeit lesen wir E-Mails oder pflegen unsere sozialen Netzwerke. Die Immer-verfügbar-Philosophie funktioniert in vielen Unternehmen gut. Welt.online 19.03.2013

Злиття речення *Wir... sind immer verfügbar* у композит *die Immer-verfügbar-Philosophie* викликано необхідністю переведення синтаксичної структури в тему наступного речення та створення номінації з метою реалізації логічного наголосу. У другому реченні оказіоналізм є тематичним елементом, оскільки про цю тенденцію вже згадувалось у попередньому реченні, а рематичним — весь залишок речення *funktioniert in vielen Unternehmen gut*. Таким чином не тільки присудок, а й усе, що розташовується між його змінюваною та незмінюваною частинами, тобто другорядні члени речення, бере участь в утворенні реми.

Die Großbrauerei Anheuser-Busch soll das beliebte Budweiser-Bier in Amerika mit Wasser gepanscht und so Alkoholangaben gefälscht haben. Die Bier-Verwässerung werfen jedenfalls Verbraucher dem Unternehmen vor — und haben Sammelklage eingereicht. FAZ.online 27.02.2013

В даному текстовому фрагменті роль теми відіграє *die Großbrauerei Anheuser-Busch*, а присудок *soll gepanscht haben* є основним рематичним елементом, що підсилюється додатками *das beliebte Budweiser-Bier in Amerika, mit Wasser*. Між темою і рематичними елементами виникає напруга, яку нейтралізує рема. Композит *die Bier-Verwässerung* стає основною темою наступного речення, а обидва компоненти складного іменника набувають з огляду на тема-рематичну дистрибуцію роль теми. Інформаційна напруга між *die Großbrauerei Anheuser-Busch* та *soll gepanscht haben* нейтралізується в процесі

їх згортання у окаяоналізм, а логічний наголос виділяє ці (рівноцінні з огляду на тема-рематичну значимість) елементи одночасно.

Наведені приклади переконливо засвідчують, що тема-рематична прогресія обумовлює процес трансформації групи присудка у віддієслівний дериват або композит: «номіналізувавшись, дієслово виступає у якості ядра тематичного або рематичного відрізка інформації і відкриває можливість для введення присудка — традиційно основного носія рематичного значення. В результаті такої трансформації відбувається прогнозована дистрибуція теми-реми зі звичною формою інформаційної напруги та її нейтралізації. Також досягається синтаксично послідовний розподіл функцій теми і реми» [4: 34].

Цікавими видають спостереження А. Мурзина / А. Штерна [6] щодо особливостей процесу розгортання і згортання інформації у тексті. Якщо розгортання тексту зорієнтоване на рему речення, то згортання тісно пов'язане із темою: «розгортається те, що є актуальним в момент мовлення, інформаційно важливим, а згортається те, що припинило бути актуальним, втратило інформаційну значимість. В процесі текстотворення усі тематизовані компоненти можуть зникати, в цьому й полягає суть закону згортання як процесу текстотворення. Згортання передбачає в першу чергу таке перетворення тексту, коли розгорнутий вираз замінюється на більш короткий за об'ємом, тобто змінюється спосіб позначення об'єкта: він не описується, а називається, через однослівну номінацію відбувається відсилання до розгорнутого позначення» [6: 33]. Повторне відтворення інформації у перекодованій, більш лаконічній формі, що є підсумком попередньо сказаного, сприяє кращому засвоєнню тексту.

Розглянемо особливості тема-рематичного членування при декомпозиції окаяоналізмів, яку спостерігаємо у тих випадках, коли лексичні новотвори виступають у функції катафори. Правосторонній вид спрямованості окаяоналізму сигналізує про розгортання змісту, який помилково було б трактувати як дзеркальне відображення згортання. У процесі розгортання відбувається «генерування нової інформації». Ось яким чином пояснюють відмінність цих двох процесів А. Мурзин / А. Штерн: «Згортання залишає нас в межах певного тексту, а розгортання змушує вийти за його межі, оскільки спрямоване на аналіз позамовної ситуації. При розгортанні тексту відбувається процес пізнання дійсності» [6: 35]. З розгортанням тексту названому об'єкту приписуються нові ознаки, він перебуває у «динаміці пізнання» і уявлення про нього стає більш чітким, однозначним і глибоким.

Kung-Fu-Kommunist Jackie Chan geht in die chinesische Politik (Titel). Jackie Chan wird zum Kung-Fu-Kommunisten, hier auf einer Pressekonferenz in Seoul zu seinem jüngsten Film 'CZ12' Die meisten kennen Jackie Chan aus seinen gut 80 Kung-Fu-Filmen. Nun scheint der 58-Jährige Schauspieler und Kampfsportler aus Hongkong eine neue Karriere anzustreben. Als Politiker, für die Kommunistische Partei Chinas. Focus.online 03.03.2013

Як зазначає Ш. Шабуришвілі, на рівні речення композит належить або до тематичного або рематичного блоку. При декомпозиції одна частина складного слова може залишатися тематичною, інша — рематичною, або обидві виступають ремою. Так, у наведеному вище прикладі композит *Kung-Fu-Kommunist* виступає ремою речення *Jackie Chan wird zum Kung-Fu-Kommunisten*, яка розгортається у трьох реченнях підзаголовка. У перших двох спостерігаємо паралельний зв'язок, тобто обидва речення мають спільне «дане / відоме» (*Die meisten kennen Jackie Chan... Nun scheint der 58-Jährige Schauspieler und Kampfsportler aus Hongkong...*), на яке нанизується нова інформація — рема (... aus

seinen gut 80 Kung-Fu-Filmen. ... eine neue Karriere anzustreben). Третє речення — еліipsis (*Als Politiker, für die Kommunistische Partei Chinas*), по суті, розшифровує рему другого речення *eine neue Karriere anzustreben*. Таким чином, обидва компоненти іменника *Kung-Fu-Kommunist* співвідносяться із рематичними елементами тексту.

Також нижче наведений приклад ілюструє випадок декомпозиції, коли обидві частини композита виступають рематичною складовою речення. Окаціоналізм *Drogen-Bären* розгортається у підрядному означальному реченні *Braunbären, die sich am Kerosin high schnüffeln*. І означальне слово, і підрядне речення несуть рематичне навантаження. Такий висновок можемо зробити на основі іменникового словосполучення *besorgniserregendes Phänomen*, в якому іменник з загальним значенням є індикатором наступної важливої інформації. Також двокрапка сприяє такому прочитанню актуального членування інформації.

Kamschatkas Drogen-Bären sind kerosinsüchtig. In Ostsibirien hat ein Fotograf ein besorgniserregendes Phänomen dokumentiert: Braunbären, die sich am Kerosin high schnüffeln. Die Tiere holen sich ausgerechnet bei Wildhütern ihren nächsten Rausch. Welt.online 19.04.2013

Здебільшого процес декомпозиції викликаний необхідністю роз'єднати компоненти окаяональних композит, первинно об'єднані і віднесені внаслідок тема-рематичної прогресії до одного з комунікативних центрів. Потреба декомпозиції може бути продиктована комунікативним наміром автора надати одному з компонентів новотвору тематичне або рематичне значення, тобто протиставити ці компоненти через тема-рематичну прогресію [4: 22]. Зокрема у наступному текстовому фрагменті синтаксичним корелятом катафори *Gierverzichter* є речення *Vorstandsvorsitzender der Volkswagen AG verzichtete 2012 auf rund 6 Millionen Euro Gehalt*, у якому темою є підмет, а рематичним елементом виступає група присудка, що корелює з означальним компонентом *Gier*.

Aus der Schweiz schwapzt derzeit eine gigantische Anti-Gier-Welle nach Deutschland. Berühmter Gierverzichter Martin Winterkorn, Vorstandsvorsitzender der Volkswagen AG, verzichtete 2012 auf rund 6 Millionen Euro Gehalt. In vorbildlicher Bescheidenheit begnügte er sich mit nur 14,5 Millionen Euro. War hart, aber ging. Spiegel.online 05.03.2013

З тема-рематичною дистрибуцією в реченні пов'язане поняття про логічний наголос, який є важливим компонентом текстового аналізу. В рамках теорії Ш. Шабуришвілі логічний наголос трактується як виокремлення певного слова в реченні, яке несе особливе смислове навантаження: «Ціллю логічного наголосу є виділення члена речення, що має найбільшу комунікативну значимість» [4: 23]. Логічний наголос, який в усному мовленні виділяється через акцент або інші просодичні засоби, реалізується на письмі своєрідним чином. Одним із поширених способів виділення інформації є порядок слів. Логічний наголос найповніше розкривається на письмі в межах тексту або абзацу: «З розвитком ситуації логічний наголос зміщується у бік нової інформації, що подається послідовно» [4: 10]. Також контекст і пресупозиція сприяють виявленню логічного наголосу.

Логічне виділення окремого члена речення може бути пов'язане з реалізацією ним функції нейтралізації напруги в реченні або тексті, яка є важливим компонентом текстового аналізу за Ш. Шабуришвілі. Теорія про напругу в тексті та її нейтралізацію була запропонована К. Бостом і поширюється як на рівень речення, так і всього тексту. В рамках речення Ш. Шабуришвілі пропонує розрізняти «синтагматичну напругу» [4: 9], яка виникає внаслідок того, що змістовно найбільш значимі компоненти, як правило, займають

кінцеву позицію в реченні. З однієї сторони — це синтаксична закономірність в німецькій мові, з іншої — наслідок актуального членування інформації. Ось як пояснює дію інформаційної напруги Ш. Шабуришвілі: «Елементи (слова) зі спільним логічним та смисловим значенням тягнуть один до одного, (...) між ними виникає мікронапруга, що пов'язана з внутрішньою структурно-семантичною ієрархією компонентів. Об'єднані логічним та інформаційним тяжінням, вони набувають структурних ознак, нерідко маючи форму синтагм» [4: 14].

Проілюструймо реалізацію логічного наголосу, створення та нейтралізацію інформаційної напруги на прикладі наступного відрізка тексту.

*Ressourcenverschwendung und Erderwärmung: Die Probleme des globalen Wandels trafen den Menschen unvorbereitet. Nun brauchen wir eine ethische Perspektive. (Untertitel) Die Schöpfung müsse bewahrt werden, predigen die Kirchen. Dabei wird die „Schöpfung“ den Menschen im Zweifel überleben. Die Erde hat klimatisch schon viel stärkere Katastrophen erlebt als das, was uns in den kommenden 200 Jahren erwartet. Auch eine noch so zerstörerische Umweltpolitik wird die Erde nicht zum toten Planeten machen. Es ist deshalb weder sachlich noch ethisch angemessen, Anstrengungen gegen Klimawandel, Artenschwund, Bodenerosion und Ressourcenausbeutung mit der Bewahrung der Schöpfung zu begründen. Das Argument mag vorübergehend dazu taugen, ein konservativ-religiöses Milieu auf Kurskorrekturen einzustimmen, tragfähig ist es nicht. Ressourcenschutz und Klimastabilisierung sind nicht deshalb notwendig, weil der Mensch irgendeine moralische Schuld gegenüber seiner Umwelt hätte. Wälder und Wale zu schützen und die Klimaerwärmung zu bremsen hat mit uns zu tun, nicht mit einer Schöpfung „da draußen“. Das abstrakte Schlagwort der Nachhaltigkeit bringt das moralische Gebot eigentlich auf den Punkt: Du sollst nicht über deine Verhältnisse leben. Im Kollektiv: Ihr sollt so leben, dass es Euren Nachkommen nicht schlechter geht. Damit handelt es sich vor allem um eine zwischenmenschliche Angelegenheit. Doch haben wir es dann überhaupt moralisch mit einer neuen Situation zu tun? Unser ethisches Bewusstsein entspringt schließlich der Notwendigkeit, zwischenmenschliche Beziehungen zu regeln. Und der globale Wandel fordert eine neue Grundhaltung, eben eine **Geoethik**. Zeit.online 2.12.2010*

Дана стаття присвячена проблемам нищівного поведження людства з природними ресурсами та глобальних кліматичних змін. Автором обґрунтовується потреба популяризації ідеї *Geoethik*, так званої «геоетики», яку автор виводить із морального принципу *Ihr sollt so leben, dass es Euren Nachkommen nicht schlechter geht*. Синтаксичними корелятами слова «*Geoethik*» виступають також речення *Die Probleme des globalen Wandels trafen den Menschen unvorbereitet. Nun brauchen wir eine ethische Perspektive. Das abstrakte Schlagwort der Nachhaltigkeit bringt das moralische Gebot eigentlich auf den Punkt. Der globale Wandel fordert eine neue Grundhaltung*. Означальний іменник *Ethik* викристалізовується із підкреслених ремних відрізків наведених речень. Префіксоїд *Geo-* корелює із такими згаданими у тексті поняттями, як *die Schöpfung, die Erde, die Umwelt* й слугує узагальнюючим позначенням.

Оказіоналізм *Geoethik* вводиться автором наприкінці абзацу як рема речення *Und der globale Wandel fordert eine neue Grundhaltung, eben eine Geoethik*. З однієї сторони цей новотвір є резюмуючим елементом абзацу, в якому обґрунтовано потребу переосмислення ставлення людства до довкілля. З іншої сторони — це слово має особливе

смысловое навантаження і комунікативну значимість та виділяється логічним наголосом, позаяк є ремою речення.

Використання актуального членування інформації як методу текстового аналізу дало можливість встановити, що окказіональне словотворення є важливим інструментом формування комунікативної прогресії тексту. З однієї сторони організуюча роль теми в тексті обумовлює тематизацію рематичних елементів [7: 129], «створюючи можливість нового найменування для уже відомого і дозволяючи (в силу вмотивованості складного слова) легко співвідносити рематичний компонент попереднього висловлювання з тематичним наступних речень» [8: 18]. З іншої сторони, лексичні новотвори можуть виступати засобами рематизації тематичних блоків, сприяючи реалізації логічного наголосу й наочному виділенню ключової інформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Daneš F. Zur linguistischen Analyse der Textstruktur / Frantisek Daneš // Textlinguistik. — Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978. — S. 185–192.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / [главн. ред. В. Н. Ярцева]. — Москва: Советская энциклопедия, 1990. — 685 с.
3. Валгина Н. С. Теория текста: учеб. пособие. / Н. С. Валгина. — М., 2003. — 280 с.
4. Шабуришвили Ш. К. Синтаксический механизм словообразования в свете теории текста (на материале нем. яз.): автореф. дисс. на соиск. науч. степ. доктора фил. наук / Шато Шабуришвили. — Москва, 1984. — 46 с.
5. Словарь лингвистических терминов. Изд. второе. / [сост. О. С. Ахманова и др.]. — М.: Советская энциклопедия, 1969. — 605 с.
6. Мурзин А. Н. Текст и его восприятие / А. Н. Мурзин, А. С. Штерн. — Свердловск: Издво Урал. ун-та, 1991. — 172 с.
7. Черкас М. А. Функционально-семантический статус отглагольных имен деятеля в современном немецком языке: дисс. на соиск. ученой степени канд. фил. наук / Михаил Александрович Черкас. — Минск, 1985. — 215 с.
8. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. — Москва: Наука, 1981. — 200 с.

Шаряк О., асист.

Львовский национальный университет имени Ивана Франко, Львов

ТЕМА-РЕМАТИЧЕСКАЯ ПРОГРЕССИЯ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ОККАЗИОНАЛЬНОЙ ЛЕКСИКИ (НА МАТЕРИАЛЕ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА)

В статье обосновано взаимосвязь между темо-рематической прогрессией и окказиональным словообразованием в комментариях немецкой прессы. Проанализировано роль окказионализмов как темо- и ремоорганизаторов текста.

Ключевые слова: окказионализмы, текст, темо-рематическая прогрессия.

Sharyak O., assistant professor
Ivan Franko national university of Lviv, Lviv

THEMA-RHEMA PROGRESSION AS A FACTOR OF THE FORMING OCCASIONAL WORDS (ON THE BASIS OF GERMAN)

The article examines the interrelation between thema-rhema progression and occasional wordbuilding in German press commentaries. Occasional words as thema-rhema organizers of the text are analyzed.

Keywords: occasional words, text, thema-rhema progression.

УДК 811.161.2'282

Юсікова О. В., канд. філол. наук.
Інститут української мови НАНУ, Київ

ФУНКЦІОНУВАННЯ НАЗВ ПЛАТОВИХ ГОЛОВНИХ УБОРІВ В УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Стаття присвячена функціонуванню номенів на позначення платових головних уборів в українських говірках. Словниковий склад аналізованої лексико-семантичної групи зазнав впливу екстралінгвальних чинників, зокрема досліджувана лексика відображає зміни в матеріальній культурі, що виявлено у втраті назв реалій. Проаналізовані назви хусток цікаві семантичною розгалуженістю. Компоненти ЛСГ об'єднані на підставі спільності чи близькості семантики, а протиставлені диференційними ознаками.

Ключові слова: назви платових головних уборів, українські говірки, дериваційна ознака, семантичне поле.

Лексико-семантична група “назви платових головних уборів” в українських говірках об'єднує лексичні одиниці на позначення предметів повсякденного користування у побуті жінок різних регіонів України від давнини до сьогодення. Назви платових головних уборів об'єднують дві інтегральні архісеми: “хустка” і “намітка”; в основі такого поділу — домінантна ДО “форма реалії”. Назви жіночих головних уборів були предметом наукового зацікавлення багатьох діалектологів, зафіксовані у регіональних діалектних словниках і атласах [1; 2; 3; 7; 11; 14]. Ці назви представлені, зокрема, у працях Аркушина Г. Л. [1, 2], Онишкевича М. Й. [14], Дзензелівського Й. О. [7], Никончука М. В., Никончука О. М. [13], Гриценка П. Ю. [5], Гримашевич Г. І. [4], Щербини Т. В. [18] та ін. Актуальність запропонованої теми полягає у тому, що в українській діалектології ще недостатньо системних досліджень, присвячених цій групі лексики. Найдавніші хустки, як відомо, були платами прямокутної форми 60 на 80 см, з XVIII ст. — квадратної форми. Найпоширенішими номенами серед назв хусток нині на Поліссі є *хустка*, *хуста*; на Волині — *хуца*; у регіоні Карпат — *фустка* ‘літня хустка’; на Бойківщині —